

dr hab. Ryszard Mordarski
prof. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Recenzja w postępowaniu habilitacyjnym doktora Andrzeja Stońskiego

W odpowiedzi na pismo Przewodniczącego Rady Dyscypliny Filozofia dr hab. Zbigniewa Nerczuka – prof. UMK z dnia 19 lipca 2023, odnoszące się do powołania mnie przez Radę Doskonałości Naukowej na mocy Uchwały nr 200/2019 z dnia 23 października 2019, w skład komisji habilitacyjnej w charakterze recenzenta; mając na uwadze Ustawę z dnia 20 lipca 2018 dt. prawa o szkolnictwie wyższym i nauce, zwłaszcza art. 221 tej ustawy, przedstawiam recenzję dorobku naukowego Pana Doktora Andrzeja Stońskiego:

I. Główne osiągnięcie naukowe:

Habilitant jako główne osiągnięcie naukowe przedstawił monografię zatytułowaną: *Ciemna strona sprawiedliwości. O dikaiologicznych obowiązkach i prawach*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2021, 449 stron, w tym bibliografia oraz indeksy osobowy i rzeczowy.

A. Uzasadnienie wyboru problematyki:

„Dikaiologia”, czyli rozważania na temat obowiązków sprawiedliwości, koncentrują się głównie nad zagadnieniem ustalenia reguł odwzajemniania w relacjach międzyludzkich, mających charakter społeczny i polityczny. Sam termin wprowadził, jak się wydaje Michael Thompson, z zamiarem zaakcentowania odpowiednika lub korelatu tego, co w rozważaniach nad sprawiedliwością określamy jako prawa (uprawnienia) społeczne lub polityczne. W takim ujęciu obowiązek jest skorelowany z prawem lub uprawnieniem, ukazując całościowy wymiar kształtowania się sprawiedliwych relacji społecznych. Skoncentrowanie się na tak ujętym obowiązkowi pozwala oddzielić ściśle obowiązki dikaiologiczne od obowiązków moralnych i obowiązków o charakterze prawnym. Refleksja dikaiologiczna sytuowała by się tym samym pomiędzy rozważaniami z dziedziny etyki i moralności z jednej strony, a rozważaniami z dziedziny filozofii polityki oraz filozofii prawa i jursprudenji ze strony drugiej. Pozwala to na uzupełnienie luki, która powstaje, gdy oddzielamy wymogi moralne i wymogi prawne w określaniu natury obowiązku. Namysł nad tak rozumianymi obowiązkami wydaje się nie tylko rzeczą potrzebną, ale również niezwykle istotną, gdyż pozwala ukazać istotny związek pomiędzy etyką filozoficzną a filozoficzną refleksją nad państwem i prawem.

Habilitant zatytułował swoją rozprawę *Ciemna strona sprawiedliwości*, choć refleksja nad dikaiologiczną naturą obowiązków sprawiedliwości jest nie tyle „ciemną”, co raczej zapomnianą, zaniedbaną lub bagatelizowaną stroną rozważań o prawach i uprawnieniach w perspektywie społecznej i politycznej. Wydaje się to o tyle kwestią zaniedbaną, że dikaiologiczny obowiązek jest zawsze skorelowany z uprawnieniem bądź prawem, ukazując pełne spektrum odwzajemnienia w relacjach międzyludzkich. Jest o tyle ważne, że we współczesnym podejściu neoliberalnym, zwłaszcza o proveniencji wyraźnie lewicowej, istnieje tendencja, aby pomijać rozważania o obowiązkach, a koncentrować się wyłącznie na prawach, rozumianych jako pozytywne uprawnienia. Powoduje to pojawienie się pewnej nierównowagi w definiowaniu społecznych i politycznych reguł sprawiedliwości, które wydają się mieć charakter arbitralnych

roszczeń, oderwanych całkowicie od kontekstu etycznego i normatywnego. Prowadzi to do takiego obrazu uprawnień i praw człowieka, które są odgórnie „narzucane” przez władzę polityczną lub „wymuszane” przez pewne grupy, zainteresowane ich urzeczywistnieniem i realizacją. Arbitralność i brak normatywnego uzasadnienia sugeruje, że uprawnienia nie mają charakteru obiektywnego i nie dadzą się obronić w sferze racjonalnego dyskursu społecznego.

B. Charakterystyka dzieła głównego:

Przedstawiona do oceny rozprawa składa się z 4 części, wstępu i zakończenia oraz obszernej bibliografii, indeksu osobowego i rzeczowego.

W części I zatytułowanym *Sprawiedliwość*, w sposób historyczny i merytoryczny została omówiona sprawiedliwość jako: 1. cnota moralna; 2. uprawnienie polityczne; i 3. norma prawna. Wyróżniono główne typy lub odmiany sprawiedliwości (ogólną, rozdzielczą, wyrównawczą, a w ramach sprawiedliwości wyrównawczej: karzącą, naprawczą i wymienną, oraz sprawiedliwość społeczną). Wskazano przy tym, że „odwzajemnienie” stanowi najbardziej podstawowy sens „sprawiedliwości”. Następnie omówiono relację pomiędzy sprawiedliwością a równością, odnosząc się zarówno do równości potrzeb, jak i do równości szans (możliwości). Ukazano również w jaki sposób może być realizowana koncepcja sprawiedliwości ścisłej (oddania tego, co się należy) i negatywnej (brak niesprawiedliwości) w społecznych projektach redystrybucji zasobów w celu wyrównywania szans i osiągnięcia równości w podziale różnego rodzaju dóbr.

W części II pt. *Uprawnienia* rozważania na temat różnych znaczeń obowiązków sprawiedliwości wykorzystano do badań ich korelatów, czyli uprawnień. Po określeniu, czym jest uprawnienie („to, co się należy”) oraz ukazaniu, w jaki sposób różne typy uprawnień (roszczenie, przywilej, władza, immunitet) skorelowane są z odpowiadającymi im obowiązkami, wskazano ewolucję jego rozumienia w okresie wczesnej nowożytności od ujęcia przedmiotowego (obiektywnego) do podmiotowego (subiektywnego). Następnie pokazano jakie są podstawowe sposoby uzasadniania praw (uprawnień) prezentując podejście fundacjonistyczne, instrumentalne (konsekwencjalistyczne), funkcjonalistyczne i pluralistyczne. Kolejnym krokiem było skoncentrowanie się na uprawnieniach podmiotów kolektywnych, takich jak rodziny, społeczności, narody, państwa i różne organy władzy publicznej oraz ukazanie, jak są one powiązane z moralnym dobrem całej wspólnoty politycznej. Chodziło o ustalenie mechanizmu przekazywania swoich uprawnień przez podmioty indywidualne na instytucje społeczne, dzięki czemu można przypisywać im znamiona moralne oraz na ewentualnie wyprowadzać kolektywne dikaiologiczne obowiązki i uprawnienia (prawa). Wreszcie omówiony został problem konfliktu różnych uprawnień oraz prób hierarchicznego ich uporządkowania lub kompromisowych rozwiązań, polegających na współgzystowaniu lub współzależności określonych uprawnień.

Najbardziej zasadnicza część III zatytułowana *Obowiązki sprawiedliwości* koncentruje się na współczesnej tendencji multiplikowania praw (uprawnień), dla których trudno wskazać po stronie obowiązków odpowiadające im korelaty. Sytuacja ta prowadzi do prób ustalenia, które obowiązki można uznać za rzeczywiste obowiązki sprawiedliwości. Jeśli bowiem dla pewnych postulatów wysuwanych po stronie uprawnień nie uda się wskazać odpowiadających im obowiązków sprawiedliwości, to z tych uprawnień nie będą wynikały obowiązki o charakterze dikaiologicznym, a więc stosujących się do aktów odwzajemnienia pomiędzy podmiotami. Pierwszym krokiem jest określenie różnych rodzajów obowiązków sprawiedliwości oraz odróżnienie ich od zobowiązań i powinności. Następnie, przy pomocy schematu Hohfeldiańskiego, ukazano powiązanie obowiązków z prawami, odwołując się do różnych modeli korelacji. Kolejnym zagadnieniem jest usytuowanie obowiązków w odniesieniu do

różnych rodzajów sprawiedliwości przedstawionych w rozdz. I (sprawiedliwości ogólnej, rozdzielczej, wyrównawczej) oraz odniesienie ich do konkretnych korzyści i ciężarów przynależnych poszczególnym podmiotom realizującym określone reguły sprawiedliwości. Ponadto obowiązki sprawiedliwości przedstawiono w perspektywie aksjologicznej, jako wywodzące się z dobra wspólnego, solidarności, czy miłosierdzia. Na koniec omówiono niebezpieczeństwa związane z obowiązkami sprawiedliwości, sprowadzające się do rozrostu tzw. praw człowieka, ekspansji nakładanych na poszczególne podmioty obowiązków, rozrostu władzy państwowej związany z cyrkulacją praw i obowiązków oraz oceny praw i obowiązków z perspektywy pierwszoosobowej.

Część IV zatytułowana *Sprawiedliwość a ład społeczny* koncentruje się na zależności różnych odmian sprawiedliwości od porządku społecznego i politycznego. Chodzi tu głównie o to, że każdy porządek polityczno-społeczny musi odwołać się do jakiejś koncepcji sprawiedliwości, aby zdefiniować wspólnotę albo w perspektywie etycznej (sprawiedliwość jako norma o charakterze moralnym), albo w perspektywie określenia instytucjonalnych warunków określających różnorodne interesy i usuwających konflikty, albo w perspektywie odgórnego i arbitralnego określenia zakresu dystrybucji dóbr i realizacji świadczeń. Te trzy podejścia do sprawiedliwości wyznaczają dikaiologiczne modele porządku społecznego: kontrutywny, kontraktualny i dystrybucyjny. Do każdego z tych modeli można przypisać określone obowiązki dikaiologiczne, tworzące dikaiologiczne profile porządków społecznych.

W zakończeniu w zgrabny sposób dokonano podsumowania problematyki dikaiologicznej oraz wskazano na różne trudności z jej aplikacją do współczesnych teorii politycznych, a także pokazano pokrótce pewne słabości i niedociągnięcia rozumowania w perspektywie dikaiologicznej.

C. Walory dzieła przedstawionego przez Habilitanta:

Książka *Ciemna strona sprawiedliwości* dziełem interdyscyplinarnym, podejmującym problematykę z dziedziny etyki, filozofii politycznej i społecznej oraz z zakresu filozofii prawa. Można uważać ją za bardzo rzetelne i systematyczne wprowadzenie do dyskusji o obowiązkach sprawiedliwości, które są skorelowane z prawami i uprawnieniami. Jest to, jak się wydaje pierwsze w języku polskim całościowe omówienie tej problematyki. Perspektywa zawarta w książce zwraca uwagę na tę stronę sprawiedliwości, która w systemach liberalnych i neoliberalnych jest całkowicie pomijana. Z tego powodu można rzec, że książka Habilitanta stanowi istotną korektę współczesnego liberalizmu, dokonaną z perspektywy klasycznej lub konserwatywnej. Korekta ta polega głównie na przywróceniu aksjologicznego wymiaru rozumienia praw i uprawnień w życiu społecznym oraz przywraca ideę cnoty moralnej, z której wyrasta moralny obowiązek wobec innych ludzi. Wydaje się, że ukazanie praw i uprawnień z połączonymi z nimi obowiązkami pozwala dopiero na pełne zrozumienie realizacji sprawiedliwości w życiu publicznym i politycznym. Pozwala to uznać niniejszą książkę za cenny wkład do dzisiejszych dyskusji z dziedziny etyki i filozofii politycznej, ukazujący niedoskonałość i jednostronność obiegowych systemów politycznych oraz przedstawiających teoretyczne narzędzia do ich korekty i naprawy.

Książka *Ciemna strona sprawiedliwości*, podobnie zresztą jak inne prace Habilitanta omówione poniżej, napisana jest jasno i przejrzyście. Argumentacja jest ścisła i precyzyjna. Pomimo wielości i różnorodności omawianych w pracy argumentów, czytelnik nie ma poczucia chaosu i zagubienia, gdyż materiał podzielony jest na wygodne i zwarte podrozdziały, pozwalając na szybkie zapoznanie się z poszukiwanym fragmentem tekstu. Bibliografia zawarta

w książce jest bardzo obszerna, wykorzystana kompetentnie i w pełni odpowiadająca podejmowanej problematyce. Cytaty, przypisy i wszystkie odniesienia do innych autorów używane są poprawnie i celowo. Sporządzone indeksy osobowe i rzeczowe dodatkowo pomagają w szybkim zorientowaniu się w całości materiału. Książkę można polecić jako obowiązkowe i ważne wprowadzenie wszystkim tym, którzy chcieliby zapoznać się z problemem praw i uprawnień oraz skorelowanych z nimi obowiązków ujętych w perspektywie dikaiologicznej.

D. Uwagi krytyczne i polemiczne:

1. Habilitant nie przedstawił nigdzie dokładnej definicji praw i uprawnień, która pozwoliłaby czytelnikowi na właściwe rozumienie specyfiki tych dwóch pojęć. Co prawda w polskiej terminologii filozoficzno-prawnej nie ma dokładnego odróżnienia tych pojęć, co wywołuje cały szereg nieporozumień i komplikacji w eksplikacji obu znaczeń. Wydaje się, że w pracy Habilitanta oba te pojęcia są często traktowane jako tożsame znaczeniowo i używane są zamiennie, co powoduje pewne zamieszanie u czytelnika. Jest to tym bardziej istotne, że w pierwszej części pracy, pojawiają się rozróżnienia pomiędzy prawem naturalnym, prawami naturalnymi (uszczegółowieniami prawa naturalnego w postaci określonych reguł moralnych) i prawami pozytywnymi (wynikającymi z umów i kodeksów). W podobny sposób odróżnione są uprawnienia naturalne (przywileje wynikające np. z zasługi), uprawnienia wynikające z godności ludzkiej, oraz uprawnienia polityczne i uprawnienia socjalne. Pojawia się pytanie, którym z tych praw i uprawnień towarzyszy dobrze określony obowiązek w dikaiologicznej koncepcji sprawiedliwości? Ponadto można w książce spotkać takie stwierdzenia, jak np. zdanie na stronie 265: „W tym rozdziale będzie nas interesowało przede wszystkim to, jaką postać mają uprawnienia, a zwłaszcza obowiązki w poszczególnych rodzajach sprawiedliwości.” Sugeruje to, jakoby obowiązki były jakimś podzbiorem uprawnień, a nie ich korelatem. Jeżeli zatem chcemy mówić o skorelowanych z uprawnieniami obowiązkach, to należy to napisać w taki sposób, żeby czytelnik wiedział, że przedmiotem zainteresowania w rozdziale, o którym mowa, są uprawnienia i skorelowane z nimi obowiązki. Podobny błąd występuje na stronie 303 przy podsumowaniu rozdziału.
2. Kolejną kwestią jest pytanie, czy w teorii dikaiologicznej każdemu prawu lub uprawnieniu towarzyszy skorelowany obowiązek? Wydaje się, że nawet w ujęciu klasycznym, np. u Tomasza z Akwinu, relacje rodzinne należą do obowiązków sprawiedliwości, aczkolwiek nie mają one charakteru dikaiologicznego. Trudno jest bowiem wskazać, jakie uprawnienia ze strony dzieci są skorelowane z obowiązkami rodziców, dotyczącymi na przykład obowiązku wychowania. Przecież tzw. „prawa dziecka” pojawiły się dopiero w okresie późnej nowożytności, i dopiero od tego czasu można wskazywać na dikaiologiczną korelację w relacjach rodziców i dzieci. Wydaje się, że podobne przykłady braku dikaiologicznego charakteru obowiązków sprawiedliwości można znaleźć w relacjach pomiędzy małżonkami. Innym przykładem konieczności zerwania z dikaiologicznym schematem korelacji praw i obowiązków jest teoria władzy politycznej zaprezentowana w *Lewiatanie* Th. Hobbesa. Wiąże się to z pojmowaniem władzy jako źródła stanowienia prawa pozytywnego dla wspólnoty politycznej, co sytuuje instytucję władzy poza relacją dikaiologiczną w celu skutecznego egzekwowania praw i obowiązków wśród obywateli.

3. Można również postawić pytanie, czy Autor widzi taką możliwość, aby posługując się dikaiologiczną teorią sprawiedliwości przeformułować współczesne umowy, prawa i konwencje międzynarodowe w taki sposób, aby źródła praw i obowiązki w nich zawarte można było wywieść z teorii prawa naturalnego i osadzić w obiektywnych zasadach dobra wspólnego? Innymi słowy, czy postępująca od czasów nowożytnych subiektywizacja i indywidualizacja treści uprawnień nie powoduje, że współczesne państwo skazane jest na poszukiwanie *modus vivendi* pomiędzy stronniczo formułowanymi i często z tego powodu konkurencyjnymi rozumieniami uprawnień, które nie są ugruntowane w obiektywnych zasadach aksjologicznych i powszechnych regułach racjonalności? Jeśli bowiem tak jest, że musimy zgodzić się na postępującą progresywnie zmianę rozumienia praw i uprawnień, która zachodzi w nowożytności, to każda teoria dikaiologicznego potraktowania sprawiedliwości jest tylko postulatywna, i może mieć wartość wyłącznie jako pewna teoria modelowa lub idealizująca, a co za tym idzie, nie jest to rozwiązanie możliwe do zastosowania w dzisiejszej filozofii politycznej. Mogłaby mieć znaczenie podobne do platońskiej doktryny idealnego państwa, która służyła filozofom jedynie do oceny realnych ustrojów politycznych, lecz nie mogła być traktowana jako teoria realistyczna. Stanowiłaby raczej pewien mit polityczny lub teoretyczny wzorzec dla politologów, a nie realną koncepcję polityczną.
4. Przeniesienie uwagi z uprawnień na obowiązki sprawiedliwości, a nawet już samo wskazanie, że uprawnienia mają swój korelat po stronie obowiązków, wydaje się zabiegiem bardzo kontrowersyjnym dla współczesnej neoliberalnej teorii sprawiedliwości, gdzie rozumienie celów państwa i polityki społecznej jest definiowane w kontekście realizacji zadań państwa opiekuńczego, które przenosi obowiązki z obywatela na instytucje polityczne i społeczne. Powoduje to, że obywatele zachodnich demokracji liberalnych skupiają się na prawach i uprawnieniach, przenosząc obowiązki sprawiedliwości na państwo. Pojawia się zatem pytanie, jaką teorię sprawiedliwości musiało by realizować współczesne państwo demokratyczne, aby można było zaaplikować dikaiologiczną teorię sprawiedliwości? Kwestia ta nie została wystarczająco jasno przedstawiona w czwartej części pracy.
5. Wreszcie wobec dikaiologicznej koncepcji sprawiedliwości można postawić wątpliwość z perspektywy filozofii prawa. Współczesna jurysprudence wyprowadza nie tylko reguły, ale także procedury prawne, a nawet wywodzi całość prawa z pozytywistycznej koncepcji sprawiedliwości. Pojawia się pytanie, czy powrót do naturalnych źródeł prawodawstwa, osadzonych na moralności wyprowadzonej z obiektywnego prawa moralnego, jest jeszcze możliwy. Aby to zrealizować trzeba by było powrócić do tradycyjnej koncepcji człowieka, jako podmiotu moralnego, będącego nosicielem obiektywnie zdefiniowanych cnót i sprawności moralnych, stanowiących fundament dla dikaiologicznej teorii sprawiedliwości. Wydaje się to mało realne przy dyskusowaniu ustawodawstwa dotyczącego na przykład zagadnień bioetycznych (aborcja, eutanazja, przeszczepy narządów, inżynierii genetycznej itp.), problemów społeczeństwa wielokulturowego (migracji, asymilacji, obywatelstwa), a także zagadnień ekologicznych, czy dotyczących stosunku ludzi do zwierząt.

E. Inne prace przedłożone do oceny:

Obok wyżej omówionej rozprawy Habilitant przedstawił dwie książki i kilkadziesiąt artykułów:

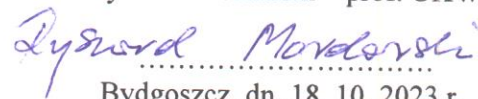
1. W książce *Jekyll i Hyde metafizyki* Autor skupia się na analizie pojęć „tolerancji”, „wolności” i „sprawiedliwości” oraz zastanawia się nad tzw. „konwersją semantyczną”, czyli przemianą tych pojęć w praktyce społecznej, która przyczynia się do zmiany dyskursu w etyce, filozofii politycznej i filozofii prawa. Analiza zagadnienia sprawiedliwości została następnie wykorzystana w książce *Ciemna strona sprawiedliwości*.
2. Książka *Idea sprawiedliwości społecznej* jest poręczną analizą i klasyfikacją różnych znaczeń „sprawiedliwości społecznej”, bardzo przydatnym dla wszystkich, którzy zajmują się tą problematyką i szukają dobrego do niej wprowadzenia. Treść książki stanowi w istocie materiał wykorzystany w pierwszej części rozprawy poświęconej dikaiologicznym problemach sprawiedliwości.
3. 34 artykuły naukowe napisane przez Habilitanta poświęcone są zagadnieniu tożsamości osobowej, zagadnieniu etyki utilitarystycznej i konsekwencjalistycznej oraz innym zagadnieniom moralności publicznej, problematyce wolności w kontekście życia społecznego oraz problematyce mediów. Dużą grupę tekstów stanowią rozważania o różnych aspektach sprawiedliwości społecznej, które z różnych stron wprowadzają i naświetlają problematykę praw i obowiązków dikaiologicznych. Teksty te ukazują, w jaki sposób ewoluowały poglądy Habilitanta na te zagadnienia i dodają pewne uzupełnienie do rozważań zawartych w książce *Ciemna strona sprawiedliwości*. Wszystkie artykuły są poprawnie i ciekawie napisane, i choć można je podzielić na teksty z jednej strony bardziej popularne, a drugiej strony ściśle naukowe, to można uznać, że stanowią ważny wkład do polskiej refleksji na tematy z dziedziny etyki, filozofii politycznej, filozofii społecznej i filozofii prawa.

Całość dorobku dra Andrzeja Stoińskiego należy ocenić bardzo wysoko i uznać za bardzo wartościowy. Wszystkie powyższe osiągnięcia naukowe, jak również cała aktywność naukowa Habilitanta, stanowią z pewnością istotny wkład do refleksji filozoficznej na polu etyki filozoficznej, filozofii społecznej i politycznej oraz filozofii prawa. Należy zwłaszcza podkreślić, że książka Habilitanta, która została przedstawiona do oceny jako główne osiągnięcie naukowe, bez wątpienia może być uznana, zarówno pod względem problematyki i zakresu analizowanego materiału, jak i precyzji wywodu i argumentacji, za znakomity przykład pracy filozoficznej.

F. Konkluzja

Jestem w pełni przekonany, że osiągnięcia naukowe Pana Doktora Andrzeja Stoińskiego w zupełności spełniają wymagania określone dla kandydatów ubiegających się o uzyskanie stopnia doktora habilitowanego zgodnie z art. 219 ustawy z dn. 20 lipca 2018 roku Prawo o Szkolnictwie Wyższym i Nauce (Dz. U. z 2018 r., poz. 1668 z późn. zm.). W związku z tym wnioskuje o dopuszczenie go do dalszych etapów postępowania o nadanie stopnia doktora habilitowanego.

dr hab. Ryszard Mordarski – prof. UKW

Bydgoszcz, dn. 18. 10. 2023 r.